

NENAD MILČIĆ

Zagreb

KREŠIMIR REGAN

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb

Pregledni članak

UDK 94:623.1(497.522)"12/15"(091)

Dvije zanemarene zagorske utvrde

U radu se na temelju arhivskih i terenskih istraživanja prikazuju ostaci plemićkih gradova Kapela kraj Varaždinskih Toplica i Štajngrad kraj Donjeg Jesenja. Riječ je o srednjovjekovnim utverdama, čiji se tragovi, topografski položaj i povijest prvi put u novije vrijeme daju na uvid znanstvenoj javnosti.

Ključne riječi: plemićki grad, burg, Hrvatsko zagorje, Kapela, Štajngrad

Uvod

Plemićki gradovi, kašteli, utvrđene rezidencije, samostani i crkve nezaobilazan su dio kulturno-povijesne baštine Hrvatskog zagorja. Budući da su, na žalost, najvećim brojem već stoljećima nekoristeni i prepušteni zubu vremena, a time rijetko posjećivani i slabo pristupačni, veći dio njih odavno se pretvorio u slikovite ruševine. Nemali broj već se odavno nalazi u takvom arheološkom stadiju da ih prepoznamo tek kao artificialne promjene u konfiguraciji terena često prepoznatljive jedino po toponimima izvedenih iz riječi *grad* ili *budim* ili sl. Ova vrijedna baština sustavno se znanstveno istražuje još od vremena Ivana Kukuljevića Sakcinskog, što je u posljednjih stotinu i pedeset godina rezultiralo objavljivanjem znatnog broja znanstvenih i znanstveno-popularnih radova. Ipak veliki broj takvih objekata i kompleksa često je izmicao pažnji istraživača, zaboravljen je, često topografski neidentificiran, a time nezadovoljavajuće obrađen.

Stoga je svrha ovog rada dijelom ukloniti taj nedostatak te pregledno i sistematično približiti javnosti plemićke gradove Kapelu kraj Varaždinskih Toplica i Štajngrad kraj Donjeg Jesenja, a time upotpuniti saznanja o njima. Iako je naglasak u radu stavljen na detaljno elaboriranje o svakom obrađenom kompleksu s naglašeno povjesničarskim interpretativnim diskursom, nije zanemarena arhitektonska komponenta te nije propuštena prilika da se jednim sintetskim presjekom ukaže na tipološku raznovrsnost,

geostrateške osobnosti odabranih pozicija te regionalne posebnosti Kapele i Štajngrada, ne samo u odnosu na druge utvrde u Hrvatskom zagorju, nego i na širem susjednom prostoru. Također se željelo ukazati na uvjetovanost njihovih građevinskih osobitosti, primijenjenih materijala, ali i rasprostranjenost i položaj unutar posjeda ovisno o društvenom statusu i financijskim mogućnostima njihovih investitora.

S obzirom da do sada nije provedeno sustavno arheološko istraživanje na lokalitetima plemićkih gradova Kapele i Štajngrada, nastojalo se temeljitim terenskim pregledom njihovih ostataka izraditi prve preciznije tlocrte utvrda i detaljniji opis njihovih ruševina na osnovu rijetkih srednjovjekovnih i novovjekovnih dokumenata.

Radi lakšeg razumijevanja u ovom radu upotrijebljeni su određeni termini koji nisu izvorni. To se ponajprije odnosi na sintagmu *plemički grad* korištenu umjesto termina *grad* ili *burg* (lat. *castrum*, njem. *burg*, engl. *castle*, rus: *gorod*, češ. *hrad*, polj. *zamek*). Pod njom se podrazumijeva utvrđeno prebivalište plemstva ili vladara, hercega i bana na teže pristupačnom položaju posjeda, namijenjeno obrani stalnog ili povremenog boravka, kao i utvrđenje namijenjeno zaštiti glavnoga mjesta županije. Ova sintagma uvodi se iz želje da kod čitateljstva napravi jasnu distinkciju prema terminu *grad*, koji se u suvremenom hrvatskom jeziku uvriježeno koristi isključivo kao pojam za veće, kompaktno izgrađeno naselje.¹

I na kraju treba skrenuti pozornost na problem povijesnih imena obrađenih utvrda u odnosu na suvremene nazive lokaliteta. Dok je kod plemićkog grada Kapele situacija jasna, jer se on pod tim nazivom spominje još u srednjem vijeku, problem nastaje kod plemićkog grada Štajngrada, utvrde na području srednjovjekovnog posjeda Jesenja – *de Iazeny*. Složenica Štajngrad, koja je nastala i očuvana spajanjem njemačke riječi za kamen – *der Stein* i hrvatske riječi za utvrdu – *grad*, u jednojezičnoj redakciji glasila bi *Kamengrad* ili *Steinburg*. Budući da se današnji naziv, kao niti jedno od iskonstruiranih imena ne spominje u povijesnim izvorima, u radu je zadržan toponim Štajngrad. O mogućem originalnom nazivu bit će riječi u raspravi pri kraju poglavlja o ovoj utvrdi i njenim potencijalnim vlasnicima.

Izvori i historiografija

Iako su ruševine plemićkog grada Kapele i Štajngrada relativno lako dostupne, u znanstvenoj literaturi ove utvrde nisu izazvale gotovo nikakav interes. Stoga ne čudi da njihove ostatke na karti srednjovjekovnih i renesansnih utvrda nije registrirala ni Anđela Horvat, niti su to uradili Sena i Vladimir Gvozdanović na zemljovidu srednjovjekovnih utvrda Zagrebačke regije.²

1 Grad, *Hrvatska enciklopedija*, 4, Zagreb 2002, 298–300

2 Anđela Horvat, Grad (zemljovid), *Enciklopedija Jugoslavije*, t. 3, Zagreb 1958, 520–521; Vladimir i Sena Gvozdanović, Karta i abecedni popis burgova zagrebačke regije, U: Stari gradovi i gradine u zagrebačkoj regiji, *Arhitektura*, 25(1971) 109–110, 6

Dok o Štajngradu nemamo niti jednu bilješku,³ o plemićkom gradu Kapeli nekoliko osnovnih rečenica napisala je Božena Filipan u svom temeljitom radu o topografiji Varaždinskih Toplica, dok je stanje njezinih ruševina fotografijom ovjekovječio Emil Laszowski potkraj XIX. ili početkom XX. st.⁴ Pri tome njezine ruševine nije nazvao Kapelom, već im je dao ime prema obližnjem zaseoku Rakovec pokraj Kalničke Kapele. Posljednja poznata fotografija ostataka utvrde Kapela nastala je 1968. godine pri aerofotogrametrijskom snimanju.⁵

U nedostatku relevantne literature, u povijesnom pregledu ovih dviju utvrda u cijelosti se trebalo osloniti na srednjovjekovne i novovjekovne isprave i druge dokumente objavljene u nekoliko zbirki,⁶ kao i na pojedine dokumente objavljene u raspravama o povijesti plemićkih gradova Vrbovca i Velikog Tabora.⁷ Većina upotrijebljenih dokumenata ubraja se u kraljevske darovnice i potvrđnice.

Plemićki grad Kapela

Plemićki grad Kapela jedna je u nizu utvrda za koju ne znamo ni vrijeme utemeljenja niti vrijeme propasti. Unatoč tome, na osnovu smještaja uza samu sjeverozapadnu granicu velikokalničkog prema grebengradskom i varaždinsko-topličkom vlastelinstvu, odnosno prema položaju na njihovoj tromeđi, možemo pretpostaviti da su naručioi gradnje bili gospodari Velikog Kalnika.⁸

-
- 3 Na ovaj lokalitet nas uputio kolega arheolog Davor Špoljar te mu se ovim putem ponovno zahvaljujemo na vrijednim informacijama.
  - 4 U radu o zrinskim utvrdama ovom je fotografijom zabunom ilustrirano poglavlje o kaštelu Rakovec nedaleko Vrbovca. Krešimir Regan, *Plemićki gradovi, kašteli i tvrđave obitelji Zrinski, Povijest obitelji Zrinski* (zbornik radova), Zagreb 2007, 162
  - 5 ispu.mgipu.hr (pristupljeno 1. XII. 2015)
  - 6 Tadija Smičiklas, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I–XVII, Zagreb 1904–81; Ivan Jurković, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, XVIII, Zagreb 1990; Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović, *Isprave u arhivu jugoslavenske akademije (inventar), Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, 3(1960), 597; Andrija Lukinović, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, Zagreb 1992, 363–365
  - 7 Ivan Srša, *Veliki Tabor, U: Tajanstvena gotika. Veliki Tabor i kapela sv. Ivana*, Gornja Stubica 2002, 10–11; Tatajana Tkalčec, *Burg Vrbovec u Klenovcu Humskome/deset sezona arheoloških istraživanja*, Zagreb 2010, 36–37; Damir Karbić, *Povijesni podaci o burgu Vrbovcu (1267.-1524.)*, U: T. Tkalčec, *Burg Vrbovec u Klenovcu Humskome*, Zagreb 2010, 208; Mario Kevo i Ana Novak, *Podjela kastruma i vlastelinstva Greben krajem 14. stoljeća. Neki aspekti unutarnjeg razvoja svjetovnog vlastelinstva*, U: *Ascendere historiam, zbornik u čast Milana Kruheka*, Zagreb 2014, 42–44; Éva B. Halász, *Arhontologija Velikog Kalnika u srednjem vijeku. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, (2014) 32, 32
  - 8 Kapelski dio velikokalničkog vlastelinstva treba razlikovati od nedalekog istoimenog plemićkog posjeda u sastavu vlastelinstva Bednja u ludbreškoj Podravini, čiji se vlasnici nabrajaju u popisima poreza u XVI. i početkom XVII. st. Josip Adamček i Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV*

Osim geografskog smještaja identičnog suvremenog toponima, tu nam pretpostavku dodatno potvrđuje prvi i jedini spomen Kapele kao plemićkog grada u ispravi Čazmanskog kaptola od 14. rujna 1411. U njoj su kanonici opisali nasilja plemenitih gradokmetova utvrde Kapela (*nobiles iobagiones castri predicti de Capella*) izvršena na varaždinsko-topličkom vlastelinstvu Zagrebačkog kaptola po nalogu kraljevskog velikokalničkog kaštelana ili kapetana Sigismunda od Neuhausa.⁹

Plemeniti gradokmetovi utvrde Kapela bili su podređeni kaštelanu Velikog Kalnika, pa nema sumnje da su pripadali široj zajednici privilegirane skupine podanika plemićkog grada Velikog Kalnika, koja je u historiografiji poznata pod sintagmom „kalnički plemenitaši“.¹⁰ Budući da su tek 1430. godine ispravom hrvatsko-ugarskog kralja i rimsko-njemačkog cara Sigismunda Luksemburgovca bili oslobođeni svakog podložništva gospodaru i kaštelanu Velikog Kalnika, pa tako i Kapele, u vrijeme prvog spomena kapelske utvrde 19 godina ranije oni su još uvijek bili podanici Velikog Kalnika, iz čega proizlazi da su utvrdu Kapela podigli velikokalnički gospodari.

No postavlja se pitanje na koje gospodare se to odnosi? Iako je velikokalničko vlastelinstvo bilo u kraljevskim rukama najkasnije od prve polovine XIII. st. pa sve do 1427. godine, tijekom tog dugog razdoblja Veliki Kalnik bio je povremeno u rukama svjetovnih i crkvenih veledostojnika. Tako se od 1270. godine nalazio u rukama slavonskog bana Rolanda, da bi prije 1291. prešao u posjed zagrebačkog biskupa Ivana, koji je za kaštelana postavio Vukoslava Grebenskog. No, već 1291. godine Vukoslav je predao Veliki Kalnik hrvatsko-ugarskom kralju Andriji III. Mlečaninu, koji ga je za nagradu postavio svojim kaštelanom u istom Velikom Kalniku.¹¹

Nije poznato do kada se ova utvrda nalazila u rukama plemićke obitelji Grebenški, no već 1349. Veliki Kalnik u rukama je bana čitave Slavonije i Hrvatske Nikole Szécsya (Seč) i njegova kaštelana, koji pokušava kalničkim plemenitašima nametnuti podanička davanja.¹² Identična situacija ponovila se neposredno nakon toga za bana Eustahija Ratholda i njegova kaštelana 1362. godine.¹³

Kako su velikokalnički gospodari nastojali dokinuti povlaštenu položaj kalničkih plemenitaša, nije nemoguće da su ovi tijekom druge polovine XIV. st. ili poč. XV. st. podigli plemićki grad Kapelu za obranu svojih privilegija, kao što su to učinili

i XVI stoljeću, Zagreb 1976, 161, 181, 232, 257, 274, 237, 306, 444 i 575; Ranko Pavleš, *Vlastelinstvo Bednja i posjed Kapela u srednjem vijeku*, *Podravina*, 11(2012) 21, 5–16

9 A. Lukinović, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, 363–365; É. B. Halász, *Arhontologija Velikog Kalnika*, 32

10 Lelja Dobronić, *Kalnički plemenitaši*, Križevci 1998, 11–39

11 T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik*, 7, Zagreb 1909, 584; T. Radauš, *Grebenški (Grebengradski)*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 4, Zagreb 2001, 156–158; M. Kevo i A. Novak, *Podjela kastruma i vlastelinstva Greben*, 42–44

12 L. Dobronić, *Kalnički plemenitaši*, 13

13 Isto

turopoljski plemenitaši gradnjom kaštela Lukavec kraj Velike Gorice tijekom XV. st.¹⁴ No, postavlja se pitanje da li bi gospodari Velikog Kalnika usred svog vlastelinstva trpjeli tuđu vlast nad jednom utvrdom, koja bi u slučaju sukoba s bilo kojim od kalničkih plemenitaša mogla poslužiti kao čvrsto uporište za destabilizaciju njihove vlasti na tom istom vlastelinstvu. Odgovor na to pitanje bio bi svakako niječan. Stoga je vjerojatnije da su plemićki grad Kapelu sagradili gospodari velikokalničkog vlastelinstva kao utvrđeno sjedište svoga kapelskog dijela posjeda.

Zbog otežane prohodnosti Kalničke gore stanovnici sjevernog, prekoplaninskog dijela vlastelinstva zasigurno su osjećali znatno slabiju vlast svojih gospodara i njihovih kaštelana iz upravnog sjedišta na suprotnoj, jugozapadnoj strani gore. Tijekom kasne jeseni, zime i ranog proljeća ta izoliranost od centralnog dijela vlastelinstva morala se još više osjećati s obzirom da su putovi po strminama i preko planinskih prijevoja morali biti u vrlo lošem stanju ili čak neprohodni zbog bujica i kaljuža stvorenih kišama, te snježnih zameta za zimskih mjeseci.

U raspravi o graditeljima utvrde Kapele ne smijemo zaboraviti ni činjenicu da su se iz te pozicije mogle uspješno nadzirati važne prometnice uzdužnog pripadajućeg dijela doline rijeke Bednje upravo u znatno proširenoj nizini kod današnjeg Novog Marofa, na raskrižju s glavnim transverzalnim putovima u tromeđi Medvednice, Ivanščice i Kalničkog gorja. To su linije kojima se odvijala živa trgovina iz južne Ugarske preko ludbreške Podravine dalje na zapad u srce Hrvatskog zagorja ili južnim smjerom preko Pake i Komina k Jadranskom moru. Kako je uzdužna prometnica s istočne strane raskrižja prolazila upravo podno zidina Kapele, nema sumnje da je naplata prolaza mogla gospodarima Velikog Kalnika donositi dobar prihod, te da su za njeno osiguranje bili spremni sagraditi utvrdu.

Što se kasnije događalo s utvrdom nije zapisano, no u XVII. st. se kao vlasnici na području Kapele spominju Sakači Vojnovečki, Dianeši te general Stjepan Fortuna, koji je 1636. godine oporučno ostavio svoj dio Kapele varaždinskim isusovcima. U rukama isusovaca taj je dio Kapele bio do 1694. godine, kada su ga prodali Sakačima, koji su gospodarili Kapelom tijekom narednih stoljeća.¹⁵

Graditeljski ostaci utvrde Kapela nalaze se u obronku brijega zvanog Kamenec, na dugačkom i uskom platou uzdužnog hrpta orijentiranog smjerom sjeveroistok – jugozapad. Njime na zapadnoj strani završava s triju strana omeđen ovaj strmi brdski ogranak Kalničke gore. Najlakši pješački pristup moguć je zaraslom stazom s istočne strane, a prilaz tom ishodištu strmom i dijelom u teren utonulom cestom, koja s nekoliko oštirih zavoja vodi uzbrdo iz sela Kapele te izbija tik ispred sjeveroistočne fronte utvrde. Iako se bez arheoloških istraživanja ne mogu odrediti njezini gabariti, na temelju vidljivih ostataka možemo pretpostaviti da je Kapela bila dugačka i izrazito uska

14 Sena Gvozdanović, Turopoljski stari grad Lukavec, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, 10(1962) 1-2, 1–11; K. Regan, Plemićki gradovi, kašteli i tvrđave obitelji Zrinski, 161–162; Ivan Knezović, Stari grad Lukavec, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2/2005, Zagreb 2006, 155–157

15 L. Dobronić, *Kalnički plemenitaši*, 55–58

utvrda nepravilnog peterokutnog tlocrta dimenzija 100 x 20 m okrenuta ušiljenom kulom prema jugozapadu.

Na mjestu najlakšeg pristupa utvrđi iz smjera sjeveroistoka nalaze se ostaci velike građevine pravokutnog tlocrta, dijelom ukopane u teren i sačuvane do visine od 3 m. Ova graditeljska struktura bila je unutrašnjim zidom podijeljena na jugozapadnu manju i sjeveroistočnu veću prostoriju. Sa sjeverne strane na ovu se građevinu naslanja uski pravokutni aneks nejasne dužine. Ukoliko bi se očuvani segmenti uzdužnih zidova spomenute građevine linijski vizualno nastavili, ustanovilo bi se da su međusobno usporedni ili gotovo usporedni, a time bi, završavajući pod pravim kutom, oblikovali dugačku pravokutnu građevinu približnih dimenzija 11 x 9 m, s ujednačenim rasponom širine oko 6 m. Sudeći prema obliku građevine te njezinoj orijentaciji užom stranom u smjeru odakle je neprijatelj mogao najlakše napasti na utvrdu, moguće je da ona predstavljala glavnu ili branič-kula, a da je aneks naslonjen na njezinu sjevernu stranu ustvari obrambeni hodnik, kroz koji se ulazilo u utvrdu.¹⁶ Iako je danas od ove građevine sačuvana samo najniža etaža, s obzirom na položaj i debljinu zidova možemo pretpostaviti da je imala nekoliko etaža, od kojih je najviša mogla biti izgrađena u obliku konzolno izbačenog drvenog hodnika natkrivenog dvostrešnim krovom s dugim sljemenom.

S jugozapadne strane na ovu se građevinu naslanjaju skromni ostaci dugačkih sjeverozapadnih i jugoistočnih bedema, koji su kraćim jugozapadnim bedemom zatvarali nekadašnje dugo i usko dvorište nepravilne peterokutne tlocrtne forme. Unutar nje danas se nalaze ostaci dvaju recentnih objekata izgrađenih tehnikom suhozida porušanim kamenim materijalom utvrde.

U južnom uglu dvorišta vidljivi su znatni ostaci kružne građevine čiji unutrašnji promjer iznosi približno 6 m, a vanjski oko 9 m. Zbog položaja može se pretpostaviti da se radi o kuli podignutoj za zaštitu jugozapadnog ugla utvrde, ali je također moguće da postojeći ostaci pripadaju tlocrtno okrugloj vodospremi građenoj u obliku kule.¹⁷ Na žalost, zbog slabe očuvanosti ovakva interpretacija ostaje samo pretpostavka.

Podno spomenute kružne građevine vidljivi su po čitavoj jugozapadnoj padini hrpta ostaci usporednih zidova, dijelom povezanih paralelnim građenim strukturama pod

16 Gotovo identično rješenje zaštite ulaza u utvrdu nalazimo na Trakošćanu i Vrbovcu. Kod obje utvrde u nju se ulazilo kroz obrambene hodnike naslonjene s vanjske strane na utvrdu. Zdenko Balog, O najranijoj povijesti trakošćanske utvrde, *Muzejski vjesnik*, 15(1992) 15, 83–84; Isti, Istraživanje najranije povijesti tvrđave Trakošćan – prije dolaska Draškovića, *Kaj*, 25(1992) 5/6, 54; T. Tkalčec, *Burg Vrbovec*, 36–37

17 Sličnu situaciju nalazimo na Kegaljgradu u sjevernoj Dalmaciji, gdje je vodospremnica bila podignuta u obliku kule na isturenom položaju utvrde. Gotovo identičnu situaciju nalazimo i na plemićkom gradu Okiću, gdje je vodospremnica također bila podignuta na izbočenom položaju za zaštitu jugoistočnoga ugla grada i za nadzor prilazne staze. No, za razliku od kegaljgradske, pretpostavlja se da je okićka vodospremnica završavala braništem u visini obrambenih zidova okićke jezgre. Drago Miletić, Plemićki grad Okić, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Zagreb 1987, br. 13, 105–106; Krešimir Regan, Plemićki grad Kegalj (Kegaljgrad), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 54 (2012), 17–18

pravim kutom, što oblikuje dugački i uski prostor u formi gotovo pravilnog četverokuta. Iako su danas od ovog dijela kompleksa tek dijelom vidljivi tragovi donjih slojeva zidova, u doba kada je Emil Laszowski fotografirao kompleks vidljiva je ova građevina, čiji je sjeveroistočni dio dijelom bio sačuvan u visinu od gotovo 5 m.

Plemićki grad Štajngrad

Ostatci plemićkog grada Štajngrada nalaze se u sjevernom dijelu Krapinsko-zagorske županije, na južnim padinama Maceljske gore, oko 6 km zračne linije sjeverno od Krapine, neposredno iznad naselja Donje Jesenje i njegovog zaseoka Hercegi. Sudeći prema vidljivim ostatcima, Štajngrad bi, uz Grebengrad, Cesargad i krapinski Stari grad, bio jedna od najvećih utvrda Hrvatskog zagorja.

Kao što je to slučaj kod većeg broja srodnih građevinskih kompleksa, niti o Štajngradu nema podataka o utemeljenju utvrde. No sigurno je da se nalazio na području plemićkog posjeda Jesenje, koje se prvi put spominje u ispravi varaždinskog župana Ivana iz 1340. godine, kojom su Ivanu Benkovu vraćeni posjedi Jesenje, Pleso i Javorje u Varaždinskoj županiji, a koje je Ivan izgubio „za burnih vremena“.¹⁸ Između 1340. i 1399. Ivanov sin Nikola od Jesenja (*de Iazeny*) naslijedio je očeva imanja te 1399. za njih od zagrebačkog Kaptola zatražio potvrdu isprave varaždinskog župana Ivana iz 1340. godine.¹⁹ Ne zna se što se kasnije događalo s tom obitelji i njihovim posjedima, no 1506. posjed Jesenje je u sastavu veleposjeda Ivaniša Korvina,²⁰ a kasnije u sklopu krapinsko-kostelskog vlastelinstva sve do ukidanja kmetstva 1848. godine.

Unatoč tome što o Štajngradu nemamo sačuvanih izravnih vijesti, svojim smještajem u prostornoj slici terena i prema tipologiji tlocrta ova utvrda nosi sve karakteristike gorskih plemićkih gradova zidanih na izduljenim grebenima ili brdskim odvojcima izrazito strmih padina tijekom čitavog XIII. i XIV. st. Zbog toga ga možemo grubo datirati upravo u pretpostavljena stoljeća razdoblja romanike. A to je upravo vrijeme kada su širim područjem današnje Općine Jesenje, u kojoj se nalaze ostatci Štajngrada, vladali najprije Zagorski knezovi, potom pristalice češkog kralja Otokara II. (1267–1270), Gisingovci (1270–1339) te naposljetku plemići od Jesenja.

U prilog Zagorskim knezovima kao graditeljima Štajngrada išla bi isprava kralja Bele IV. iz 1247. godine, kojom je Farkašu Zagorskom dao dozvolu za podizanje utvrde, koju je ovaj započeo graditi na svom posjedu. Iako se Jesenje doista nalazi u području koje se moglo nalaziti u granicama Farkaševa posjeda, problem je u tom što za titulu neimenovane utvrde u Belinoj ispravi s dobrim argumentima dolaze u obzir još

18 T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik*, 10, Zagreb 1912, 586–587

19 T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik*, 18, Zagreb 1990, 427

20 P. Engel, *Magyarország a középkor végén* (Interaktivna karta), Budapest 2001.

Kostelgrad i Grebengrad.²¹ Osim toga, pitanje je da li je tijekom pedesetih i šezdesetih godina XIII. st. Jesenje bilo u rukama Farkaša?

Naime, u ispravi iz 1340. godine stoji da su Ivan ili njegov otac Benko izgubili Jesenje u „burna vremena“. A ta sintagma može se podjednako odnositi na zadnji rat Gisingovaca s hrvatsko-ugarskim kraljem Karlom I. Robertom i njegovim banom Mikcem Mihaljevičem od 1336. do 1339. godine, ali i na čitavo razdoblje polustoljetne feudalne anarhije u Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu (posljednja četvrtina XIII. st. – prva četvrtina XIV. st.), za čijeg trajanja su Gisingovci stavili pod svoju vlast čitavo Hrvatsko zagorje, pa tako i posjed Jesenje. Prema tome, Benko i njegova obitelj mogli su vladati plemićkim posjedom Jesenje usporedno s Gisingovcima, ali prije njihova dolaska u Hrvatsko zagorje, a to znači da bi u tom slučaju bili Farkaševi suvremenici. Stoga je moguće da su Benko ili njegov otac sagradili Štajngrad kao svoju obiteljsku utvrđenu rezidenciju oko polovine XIII. stoljeća.

No, problem s ovom tezom je taj što je Štajngrad veliki kompleks čija je gradnja, ali i održavanje moralo iziskivati velika materijalna sredstva. Osim toga se nalazi preblizu glavnom Farkaševom utvrđenom sjedištu u Krapini. Stoga se postavlja pitanje da li su plemići od Jesenja, odnosno Benko ili njegov otac, mogli imati financijsku snagu za takav skup i složen pothvat. Kao ne manje važno nameće se i pitanje da li bi Farkaš, u jeku svojih nastojanja da čitavu Zagorsku županiju stavi pod svoju vlast i pretvori je u nasljedni posjed, dozvolio da mu se tik uz njegovo glavno sjedište u Krapini sagradi utvrda, koja bi njegovim neprijateljima mogla poslužiti kao čvrsto uporište za destabilizaciju vlasti u Hrvatskom zagorju.

U prilog tezi da su Gisingovci mogući graditelji Štajngrada bez sumnje govori samo ime utvrde koje je njemačkog podrijetla, materinjeg jezika Gisingovaca. Također bi pretpostavci o Gisingovcima kao graditeljima utvrde, odnosno prvim njezinim gospodarima išao u prilog naziv podgrađa Štajngrada, današnjeg zaseoka Hercegi, koje je moglo nastati prema Petru I. Gisingovcu zvanom Herceg (spominje se 1310.–1353.), sinu slavonskog bana i palatina Henrika III. (II.) i vlasniku svih zagorskih posjeda s utvrdama u susjedstvu Jesenja do 1339. godine.²²

U razmatranju prošlosti Štajngrada ne treba odbaciti mogućnost da su ovu utvrdu, poput Samobora kraj Zagreba, sagradile pristaše češkog kralja Otokara II. (Přemysl Otakar II.) kao isturenu uporišnu točku za vrijeme rata češkog kralja protiv hrvatsko-ugarskog kralja Bele IV. od 1267. do 1270., na zemlji koju su Otakar II. prepustili upravo Gisingovci.²³

21 D. Miletić, Plemićki grad Kostel, *Kaj*, 30(1997) 3-4, 57–58; M. Kevo i A. Novak, Podjela kastruma i vlastelinstva Greben, 45–46

22 M. Karbić, Gisingovci. Hrvatsko-ugarska velikaška obitelj njemačkog podrijetla, u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, 6(1999) 1, 21–26; Stanko Andrić, Herceg od Szekcsőa, *Hrvatski biografski leksikon*, 5, Zagreb 2001, 531–533

23 V. Klaić, Krapinski gradovi, 9; D. Miletić, Plemićki grad Samobor, *Kaj* 29(1996)5-6, 26; Isti, *Samoborski stari grad*, Samobor 2001, 18; D. Karbić, Povijesni podaci o burgu Vrbovcu (1267.-1524.), U: T. Tkalčec, *Burg Vrbovec u Klenovcu Humskome*, Zagreb 2010, 208

Naposljetku, kod porijekla Štajngradu treba uzeti u obzir i činjenicu da se u Hrvatskom zagorju 1247. i 1265. godine spominje zemlja Novi dvor (*Vyvduor*), koja još uvijek nije ubicirana, a koja je nesumnjivo dobila ime prema novoizgrađenoj plemićkoj rezidenciji. S obzirom da je u vrijeme prvog spomena ove rezidencije stanovnicima onodobnog Zagorja još uvijek bilo živo sjećanje na katastrofalnu provalu Tatara 1241.–1242. i dok se očekivala njihova ponovna provala,²⁴ moguće je da je posjed Novi dvor dobio ime prema novoj utvrđenoj rezidenciji, netom podignutom plemićkom gradu.

Još 1247. godine Novi dvor se spominje u susjedstvu nekoliko posjeda Farkaša i njegove braće na južnim padinama Ivanščice, na širem području današnjih naselja Velikog i Malog Bukovca, Orehovice, Golubovca i Veternice.²⁵ Do godine 1265. vlasnik Novog dvora bio je ban Roland od plemena Ratold, koji ga je iste godine prepustio Farkašu u zamjenu za njegove baštinske posjede Žirovnicu i Stupnici na današnjem području Banovine zapadno od Gvozdanskog.²⁶

Očito je Farkašu bilo izuzetno važno dobiti taj posjed s utvrdom, kada je za njega dao čak svoja dva baštinska posjeda. Moguće je da ga je na tu zamjenu potaknula želja za okrupnjavanjem i objedinjavanjem svojih imanja u zapadnom i sjeverozapadnom dijelu Zagorske županije, pa bi se stjecanje Novog dvora trebalo promatrati i u tom kontekstu. A potvrdu toga posredno nam daje upravo isprava iz 1247. godine, u kojoj jasno stoji da je Novi dvor graničio s jednim posjedom Farkaša i njegove braće na velikoj cesti (*magna via*) kraj predjela Klanc (*Clanch*).

Kada ovaj opis stavimo u geografski kontekst reljefa Hrvatskog zagorja, onda se jasno vidi da su kanonici opisali današnje šire područje Veternice, koje upravo kod istočnog dijela očurskog masiva zvanog Veliko Kalce graniči s Brdom Jesenjskim i današnjom općinom Jesenje, slijednikom istoimenog srednjovjekovnog plemićkog posjeda. Kako se brdo Veliko Kalce neposredno uzdiže iznad jedne od najvažnijih zagorskih prometnica, koja kroz očurski predio Ivanščice povezuje južno sa sjevernim Zagorjem, a s nasuprotnim zapadnim brdom tvori klanac, možemo zaključiti da se pod toponimom *Clanch* u ispravi iz 1247. ustvari krije latinizirani naziv brda Veliko Kalce izveden od riječi klanac, a da je *magna via* današnja cesta Novi Golubovec – Očura – Lepoglava.

Iz svega navedenog proizlazi da je plemićki posjed Novi dvor pokrivao šire područje današnjeg naselja Brda Jesenjskog. Budući je to šire područje ustvari istočni završetak jesenjske mikroregije, omeđene s juga Strahinjčicom i sa sjevera Maceljdom, a u kojoj leže još naselja Cerje Jesenjsko, Gornje i Donje Jesenje, možemo zaključiti da su Novi dvor i Jesenje dva imena za jedan te isti posjed. Ta činjenica nam olakšava da sva dosad

24 U to vrijeme Hrvatsko-ugarsko kraljevstvo na istoku je graničilo Mongolskim (Tatarskim) carstvom, a zatim s njegovim slijednikom Zlatnom Hordom.

25 Karmen Levanić, Isprava Zagrebačkog kaptola iz 1247. godine, *Historia Varasdiensis*, 1(2011), 273–281

26 T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik*, 5, Zagreb 1907, 347–348; D. Karbić, Povijesni podaci o Vrbovcu, 206

iznesena tumačenja o postanku i potom povijesti Štajngrad, koja naoko djeluju suprotstavljena, povežemo u jednu smislenu cjelinu

Štajngrad je pod imenom Novi dvor sagradio slavonski ban Roland od plemena Raltold, a zatim ga je 1265. godine zamijenio s Farkašem Zagorskim. U rukama Farkaša Novi dvor je bio do oko 1267. godine, kada ga je pod nepoznatim okolnostima zaposjeo Henrik II. Veliki Gisingovac i potom ga za sukoba Otakara II. s Belom IV. predao Otokarevim pristicama sa svim drugim utvrdama na granici Hrvatsko-ugarskog kraljevstva prema zemljama češkoga kralja.

Takvo stanje održalo se do 1271. godine, kada su sve utvrde Gisingovaca formalno vraćene pod vlast hrvatsko-ugarskom kralju. U stvarnosti one su bile vraćene Gisingovcima, koji su potom poduzeli značajnije radove na utvrdi, vjerojatno joj nadjenuli ime u Steinburg, iz čega se s vremenom razvila kroatizirana koruptela Štajngrad. Kasnije je Štajngrad sa svim ostalim obiteljskim utvrdama u Zagorskoj županiji naslijedio Petar I. zvan Herceg, a uspomena na njegovo vladanje Štajngradom sačuvana je u nazivu zaselka podgrađa Hercegi.

Budući da se Štajngrad nije nalazio 1339. godine među zagorskim utvrdama, koje je nakon sukoba sa slavonskim banom Mikcem Mihaljevićem Petar I. Herceg morao predati kralju, moguće je da je Petar u nepoznato doba prepustio Štajngrad na upravu svojim familijarima Benku i njegovom sinu Ivanu, zbog čega ova utvrda nije ni mogla biti spomenuta u Petrovom ugovoru s kraljem.

Do kada se Štajngrad nalazio u njihovim rukama ostaje nepoznanica, no prije 1340. godine oni su ga za „burna vremena“ izgubili. S obzirom da im je posjed Jesenje vraćen samo godinu dana nakon oružanog sloma Gisingovaca, kao mogući zaključak nameće se pretpostavka da su Jesenjski tijekom rata otkazali pokornost Gisingovcima te prešli na stranu bana i kralja, zbog čega su ih Gisingovci kaznili oduzimanjem svih posjeda. Štajngrad je potom zauzeo slavonski ban Mikac Mihaljević zajedno s drugim utvrdama Gisingovaca u Hrvatskom zagorju i držao do trenutka, kada su Jesenjski pred kraljem dokazali svoja prava na njega i kada ih je po kraljevom nalogu u njihov posjed uveo varaždinski župan Ivan. To što Štajngrad u ispravi iz 1340. godine izriječno nije spomenut, nije ni bitno, jer se podrazumijeva da Jesenjski tom ispravom dobivaju natrag sve svoje izgubljene posjede sa svim građevinama koje se nalaze na njima, uključujući i utvrde.

U rukama Benkovih i Ivanovih potomaka Štajngrad je bio i nakon što su Celjski grofovi 1399. godine postali zagorskim grofovima te stekli ogroman zemljišni imetak na području nekadašnje Varaždinske, Zagorske i Vrbovečke županije. Na pitanje koliko dugo se Štajngrad i plemićki posjed Jesenje nalazili u rukama Ivanovih potomaka teško je dati precizan odgovor. Još 1399. godine on je u rukama Ivanovog sina Nikole od Jesenja, a 1506. godine spominje se u sastavu krapinskog vlastelinstva. A u tom stoljetnom razdoblju područje plemićkog posjeda Jesenje mogli su krapinskom vlastelinstvu pripojiti Celjski, Vitovci, Jakov Sekelj ili Ivaniš Korvin.

Plemićki grad Štajngrad ne spominje se u sklopu zagorskog veleposjeda Ivaniša Korvina,²⁷ ni u ugovoru iz 1494. godine kojim Jakov Sekelj prepušta Ivanišu dio zagorskih utvrda,²⁸ niti u ispravi hrvatsko-ugarskog kralja Matije Korvina iz 1463. godine kojom je Janu Vitovcu priznao posjedovanje Zagorske grofovije s utvrdama također nema spomena Štajngradu.²⁹ Ne preostaje ništa drugo nego zaključiti da su Celjski pripojili plemićki posjed Jesenje i njegovu utvrdi Štajngrad krapinskom vlastelinstvu.

No, što se potom dogodilo sa Štajngradom? Sudeći prema *Celjskoj kronici*, Celjski grofovi su porušili veći broj utvrda na svojim posjedima, a među njima i utvrdi u Lepoglavi.³⁰ Kako ovaj zapis ne potvrđuju povijesna vrela,³¹ otvara se mogućnost da je autor *Kronike* zamijenio Lepoglavu za neku drugu utvrdi. No koju?

- 27 Godine 1490. Matija Korvin svom sinu Ivanišu poklonio je nekadašnju Zagorsku grofoviju. No u stvarnosti nju je držao Jakov Sekelj, koji mu je odbio predati grofoviju sve dok mu ne podmiri troškove, koje je ovaj imao prilikom oružanoga protjerivanja zagorskih grofova Vitovaca iz nje 1488. godine. Spor je trajao do njihove nagodbe 1494. kada mu je Ivaniš na ime duga od 16 000 florena dao u zalog Kamenicu, Trakošćan i Vinicu, dok mu je Sekelj zauzvrat prepustio Varaždin, Krapinu, Oštrc, Lobar, Veliki i Mali Tabor, Vrbovec i Greben; nakon isteka zaloga oko 1497. Ivaniš je stekao i Trakošćan, Vinicu i Kamenicu. U takvom cjelovitom obliku nekadašnja Zagorska grofovija održala se vrlo kratko jer je iz njezine cjeline Ivaniš kroz narednih nekoliko godina sustavno izdvajao posjede pojedinih utvrda te ih kao samostalna vlastelinstva prepuštao svojim privrženicima na ime dugova za višegodišnju službu. To su bili: Nikola Korvić (Vrbovec, 1497), Ladislav, Tomo i Franjo Petheó de Gerse (Bela i Ivanec, oko 1500), Franjo Batthyány (Grebengrad, 1502), Baltazar Alapić (Veliki Kalnik, 1502), Pavle, Ladislav, Benedikt, Ivan i Tomo Rattkay (Veliki Tabor, 1502), Ivan Gyulay (Trakošćan, Kamenica i Vinica, 1503), Andrija Dudić (Orehovica, 1504) i Franjo Berislavić (Lobar, 1504). Rudolf Horvat, *Ivan Korvin ban hrvatski*, Zagreb 1896; Ferdo Šišić, Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496), *Starine*, (1934) 37, 189–344; *Ibid.* (1937) 38, 1–180; Borislav Grgin, Ivaniš Korvin, *Hrvatski biografski leksikon*, 6, Zagreb 2005, 135–137
- 28 Godine 1488. Jakov Sekelj je po nalogu kralja Matije Korvina zauzeo sve utvrde zagorskih grofova Vitovaca, ali ih je odbio predati novom vlasniku Ivanišu Korvinu sve dok mu se ne podmire troškovi, koje je imao u sukobu s Vitovcima. Taj spor između Sekelja i Ivaniša trajao je do njihove nagodbe 1494. godine, kada mu je Ivaniš na ime duga od 16 000 florena dao u zalog Kamenicu, Trakošćan i Vinicu, dok mu je Sekelj zauzvrat prepustio Varaždin, Krapinu, Oštrc, Lobar, Veliki i Mali Tabor, Vrbovec i Greben. Oko 1497. Ivaniš je stekao i Kamenicu, koju je 1503. godine zajedno s Trakošćanom i Vinicom prepustio obitelji Gyulay. E. Laszowski, *Grad Lobar*, 635; Ivan Srša, *Veliki Tabor*, U: *Tajanstvena gotika. Veliki Tabor i kapela sv. Ivana*, Gornja Stubica 2002, 10–11; D. Karbić, Povijesni podaci o burgu Vrbovcu, 214
- 29 E. Laszowski, *Grad Lobar, Prosvjeta*, 13(1905) 20, 635; J. Stipišić i M. Šamšalović, *Isprave u arhivu jugoslavenske akademije*, 3(1960), 597, br. 2502; D. Karbić, Povijesni podaci o burgu Vrbovcu, 213
- 30 Gjuro Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1920, 84–85
- 31 Iako su brojni povjesničari i drugi istraživači povijesti Lepoglave smatrali da su Celjski već 1399. godine porušili lepoglavsku utvrdi, a od njezina građevinskog materijala sagraditi pavlinski samostan u njezinome podnožju, lepoglavska se utvrda spominje kao čitava građevina još 1405. i 1435. Utvrda je najvjerojatnije stradala, kao i nedovršeni samostan u njezinom podnožju, tijekom osmanskog pljačkaškog pohoda godine 1479. godine. Obnovu samostana je 1492. godine dovršio Ivaniš Korvin sagradivši oko njega obrambene zidove. Moguće je da je za te obnove korišten za gradnju samostanskih bedema kamen iz lepoglavske utvrde. Emil Laszowski, *Gradina Oštrc u Zagorju, Prosvjeta*, 20(1912) 7/8, 328; G. Szabo, Spomenici kotara Ivanec, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, nova serija, (1919) 14, 22–52; Mirko Marković, Kulturno-povijesni fenomen stare Lepoglave, *Radovi Zavoda za znanstveni*

Sve zagorske utvrde koje je Sigismund Luksemburgovac poklonio Celjskima 1397. i 1399. godine naslijedila je najprije Katarina Branković Celjska, a potom Jan Vitovec, Jakov Sekelj i naposljetku Ivaniš Korvin. A jedina utvrda koja se sigurno nalazila u granicama celjske Zagorske grofovije, a ne spominje se ni u jednom dokumentu poslije izumiranja Celjskih, jest Štajngrad. S obzirom da je vjerojatno njegovo njemačko ime glasillo *Steinburg*, a Lepoglava je imenovana kao *Schönhaupt*, nameće se razmišljanje da su imena ovih dvaju zagorskih utvrda zbog sličnosti zabunom pomiješane u *Kronici*, te da se podatak o rušenju utvrde u *Kronici* zapravo odnosi na Štajngrad.

No postavlja se pitanje zbog čega bi Celjski od svih zagorskih utvrda porušili samo ovu? Odgovor je jednostavan. Zato što su protupravno ušli u njezin posjed i nisu željeli da im poslije smrti njihovog glavnog saveznika Sigismunda Luksemburgovca novi hrvatsko-ugarski kralj oduzme Štajngrad i pokloni ga jednom od brojnih protivnika, koji bi potom iz nje mogao destabilizirati njihovu vlast u Hrvatskom zagorju. Kako je hrvatsko-ugarsko prijestolje poslije Sigismunda bilo obećano Habsburgovcima, glavnim Celjskim suparnicima za prevlast u austrijskim nasljednim zemljama,³² ta je mogućnost mogla biti vrlo vjerojatna. Ovaj nepovoljan scenarij Celjski su mogli jednostavno preduhitri rušenjem Štajngrada.

Ipak, podaci nisu dovoljno precizni da bi se izneseno moglo s apsolutnom sigurnošću zaključiti. Stoga pitanje utemeljenja i propasti Štajngrada i dalje ostaje otvoreno.

Skromni graditeljski ostaci ruševina Štajngrada nalaze se na istoimenom krajnjem južnom dijelu hrpta s triju strana strmog maceljskog brdskog ogranka zvanog Frajonele. On se strmo uzdiže iznad donjojesenjskog zaseoka Hercegi, iznad sutoka potoka Mala i Velika Ravninščica. Zbog toga što je položaj utvrde uzdignut nekih 130 metara iznad udoline, pristup njegovim ostacima najlakši je iz smjera sjeveroistoka duž hrpta, po nekadašnjoj pristupnoj stazi, koja vodi od zaselka Cerovečki.

Sudeći prema relativno preglednim ostacima tlocrtne strukture, to je bila izrazito dugačka i uska utvrda. Približnih je dimenzija 110 m x 22 m, forme nepravilnog izduženog trokuta, sa vrhom oštrog kuta okrenutog prema jugu. Ova je točka izdvojena

rad JAZU, (1986) 1, Varaždin 205–206; Josip Adamček, Pavlini i njihovi feudalni posjedi, U: *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244–1786*, Zagreb 1989, 45; T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik*, 18, Zagreb 1990, 415; Zdenko Balog, Istraživanje najranije povijesti tvrđave Trakošćan – prije dolaska Draškovića, *Kaj*, 25(1992) 5–6, 56; Isti, Lauretanska kapela obitelji Drašković u bivšoj pavlinskoj crkvi u Lepoglavi – istraživanja 1993. godine, *Lepoglavski zbornik 1993*, Zagreb 1994, 173–174; Isti, Rezultati najnovijih istraživanja samostana u Lepoglavi, *Ivanečki kalendar 1994*, Ivanec 1995, 71; Spomenka Težak, Klenovnik u „tami“ srednjeg vijeka, U: *Klenovnik 750 godina* (zbornik radova), Klenovnik 1995, 34; Z. Balog, Crkve tvrđave u zapadnom dijelu Varaždinske županije, *Kaj*, 29(1996) 3, 56

32 Austrijske nasljedne zemlje (njem. Erbländer i Erbstaaten) bile su pokrajine Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti što ih je izabrali rimsko-njemački car posjedovao kao baštinska dobra svojega roda. Taj se naziv upotrebljavao osobito za austrijske zemlje pod vlašću Habsburgovaca kada je carska čast postala nasljedna u toj dinastiji, početkom XVI. stoljeća. U austrijske nasljedne zemlje ulazile su: Donja Austrija, Gornja Austrija, Salzburg, Štajerska, Koruška, Kranjska, Gorica, Gradiška, Trst, Istra (bez zapadne obale), Tirol i Vorarlberg. Nasljedne zemlje, *Hrvatska enciklopedija*, 7, Zagreb 2005, 595

dugačkom i uskom grabom, prekidom od ostatka hrpta na kojem se nalazi glavno zdanje. Teren hrpta nije ravan već se sastoji od dva denivelirana uzvišenja međusobno povezana dugačkim i uskim sedlom, što je uvjetovalo značajnu razvedenost utvrde po visini. Svi zidovi utvrde zidani su od grubo obrađenog kamena koji je slagan u donekle pravilne vodoravne nizove, čija visina varira, a vezani su vapnenim mortom, danas većim dijelom ispranim. Širina sačuvanih zidova također varira od jedne do druge građevine, a u prosjeku iznosi oko 1,30 m.

Najviše ostataka utvrde nalazi se na dugačkom i uskom platou, kojim završava južno uzvišenje. Iako su i na njemu zidovi većim dijelom sačuvani tek u temeljnoj zoni (izuzev na istočnoj strani gdje su mjestimično visoki oko metar) možemo zaključiti da oni opisuju prostor u obliku dugačkog i uskog pravokutnika dimenzija 18 x 8 m orijentiranog smjerom sjever-jug. Na sjevernom dijelu utvrde ostaci zidova omeđuju prostor u obliku kvadrata dimenzija 12 x 12 m.

Ukoliko bi se i uzdužni i poprečni zidovi na južnom platou vizualno protegnuli u odnosu na uočljive ostatke, može se zaključiti da bi se međusobno spajali pod pravim ili gotovo pod pravim kutom i na taj način oblikovali dugačku pravokutnu građevinsku strukturu ujednačenog raspona od oko 6 m. Ova mjera odgovara gotovo standardu širine unutrašnjih građevina plemićkih utvrda kontinentalne Hrvatske XIII. i XIV. stoljeća, što je uvjetovano ondašnjim tehnološkim mogućnostima građenja.³³ Sudeći prema ostacima kontrafora uz jugoistočni ugao ove građevine, moguće je pretpostaviti da je postojala još jedna zidana etaža pod dvostrešnim krovom s dugim sljemenom. Da li su ostaci ove dugačke dvoetažne građevine štajngradski palas, ne može se na žalost ničim argumentirati, ali se isto tako ne može u potpunosti ni isključiti.

Jednako tako ne može se sa sigurnošću utvrditi namjena zidovima omeđenog prostora na sjevernoj polovici platoa. S obzirom da se preko njega najlakše pristupalo pretpostavljenom palasu, moguće je da se radi o manjem utvrđenom dvorištu kvadratnog tlocrta. Naravno, i ovo je hipoteza, pa bi samo arheološka istraživanja mogla dokazati izvornu konstrukcijsku konstelaciju kompleksa.

Iz postojećih zidnih ostataka također se ne može odrediti gdje se nalazio ulaz u jugozapadnu strukturu, čiji su skromni ostaci sporadično vidljivi duž južnih i zapadnih padina. Unatoč slaboj očuvanosti, temeljem konfiguracije terena može se zaključiti da su zatvarali prostor nižeg dijela utvrde u obliku dugačkog i uskog trokuta sa vrhom okrenutim prema jugu.

Za razliku od nižih struktura, gornje utvrđeno predgrađe puno je bolje sačuvano. Njegovi bedemi obuhvaćali su prostor sedla i sjevernog uzvišenja u obliku dugačkog i nepravilnog trapeza širom stranom okrenutom prema sjeveru, a užom prema pretpostavljenom palasu, gdje je širina iznosila tek nekoliko metara. Od njegovih zidanih struktura najbolje je očuvan istočni bedem, koji od pretpostavljenog palasa generalno prati uzdužni smjer struktura do ostataka sjevernog bedema. Sa njime se spaja na

33 Z. Horvat, Stambeni prostori u burgovima 13.-15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Prostor*, 17(2009) 1, 47–48

kamenim liticama u sjeveroistočnom uglu utvrde. Sjeverni bedem znatno je slabije sačuvan. S istočne strane on je izlazio iz okvira utvrde i pružao se do ruba litice čime je onemogućavao pristup istočnim bedemima Štajnграда. Sa zapadne strane bio je omeđen manjom kulom kvadratnog tlocrta, dimenzija 7 x 7 m, od koje su se sačuvali tek zidovi prizemlja debljine čak metar i pol. S jedne strane ta je kula osiguravala sjeverozapadni ugao utvrde, a s druge strane glavni ulaz u utvrdu koji se, sudeći prema ostatku ruba stepenice, nalazio u istočnom bedemu.

Zaključak

U ovom radu se po prvi put prikazuju povijest i graditeljski ostaci srednjovjekovnih utvrda Kapele kraj Varaždinskih Toplica i Štajnграда nedaleko Donjeg Jesenja kod Krapine. Prema smještaju u prostoru i vrsti terena te tipologiji tlocrta obje utvrde mogu se svrstati u skupinu gorskih plemićkih gradova longitudinalnog položaja, koji se grade na izduljenim grebenima ili brdskim odvojcima tijekom XIII. i XIV. st. u razdoblju kasne romanike i rane gotike.

Osnovni nosivi materijali koji su bili korišteni za njihovu gradnju odgovaraju geološkim i geografskim karakteristikama reljefa na kojem leže, jer su oba kompleksa sagrađena lomljenim i grubo obrađenim lokalnim kamenom povezanim mortom. Da li su postojali pojedini klesani arhitektonski elementi (portali, vijenci, konzole, okviri prozora i vrata) na temelju sačuvanih ostataka ne može se zaključiti. Od ostalih građevinskih materijala, temeljem analogija, svakako je bilo korišteno drvo za krovšta, podnice, vrata, kapke, obrambene hodnike na bedemima, pomične mostove, prilazne drvene konstrukcije i cjelovite gospodarske građevine, što su se obično nalazile unutar utvrda dimenzionirane prema veličini pojedinih dvorišta.

Kronološki starija utvrda je plemićki grad Štajngrad. Njega je najvjerojatnije sagrađio ban Roland polovinom XIII. st. pod imenom Novi dvor, i u čijim je rukama bio do 1267. godine kada ga je, u zamjenu za neke svoje posjede, prepustio Gisingovcima, plemićima njemačkog porijekla. Moguće je da su Gisingovci na utvrdu poduzeli značajnije izmjene i dogradnje te ju preimenovali, vjerojatno u Steinburg, odnosno Kamengrad, iz čega je izveden djelomično kroatiziran naziv Štajngrad. U nepoznato doba tijekom prve polovine XIV. st. Štajngrad je iz posjeda Gisingovaca prešao u ruke obitelji, koja će prema posjedu na kojem utvrda leži dobiti plemićki pridjev od Jesenja. Iz njihovih ruku Štajngrad je poslije 1399. prešao u posjed Celjskih grofova, koji su ga napustili tijekom prve polovine XV. stoljeća o čemu posredno svjedoči *Celjska kronika*.

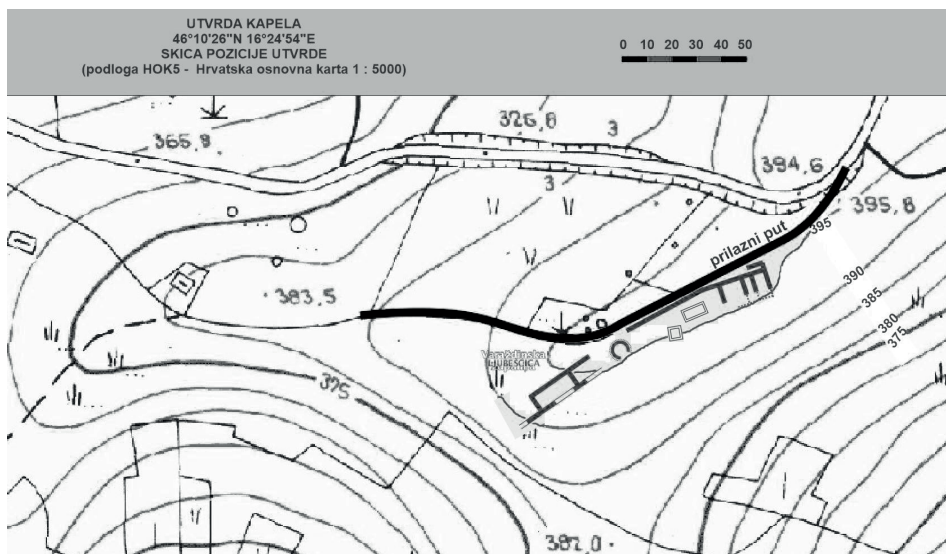
Plemićki grad Kapela spominje se znatno kasnije, tek 1411. godine, iz čega se može zaključiti da su ovu utvrdu sagrađili gospodari velikokalničkog vlastelinstva najkasnije tijekom druge polovine XIV. stoljeća radi bolje kontrole sjeverozapadnog dijela vlastelinstva te važne prometne komunikacije dolinom rijeke Bednje, u čijoj je neposrednoj blizini. Što se kasnije događalo s ovom utvrdom nije poznato, jer se ona više ne

spominje u izvorima. No na temelju nepostojanja renesansnih obrambenih elemenata, koji se na utverdama sjeverozapadne Hrvatske javljaju od polovice XV. st. nadalje, pa jasno svjedoče o prilagodbi srednjovjekovnih obrambenih elemenata novom načinu ratovanja vatrenim oružjem, moguće je da je Kapela također napuštena tijekom druge polovine XV. ili prve polovine XVI. stoljeća. Da li je to zbog posljedica prirodne katastrofe (potres), ljudskog faktora (požar, razaranje) ili nekog trećeg razloga, bez arheoloških istraživanja ne može se zaključiti. Ovo pitanje ostaje otvoreno.

Slika 1. Pogled na Kapelu iz smjera juga (E. Laszowski, potkraj XIX. st. ili početkom XX. st.)

Slika 2. Kapela, tlocrt (K. Regan, N. Milčić)

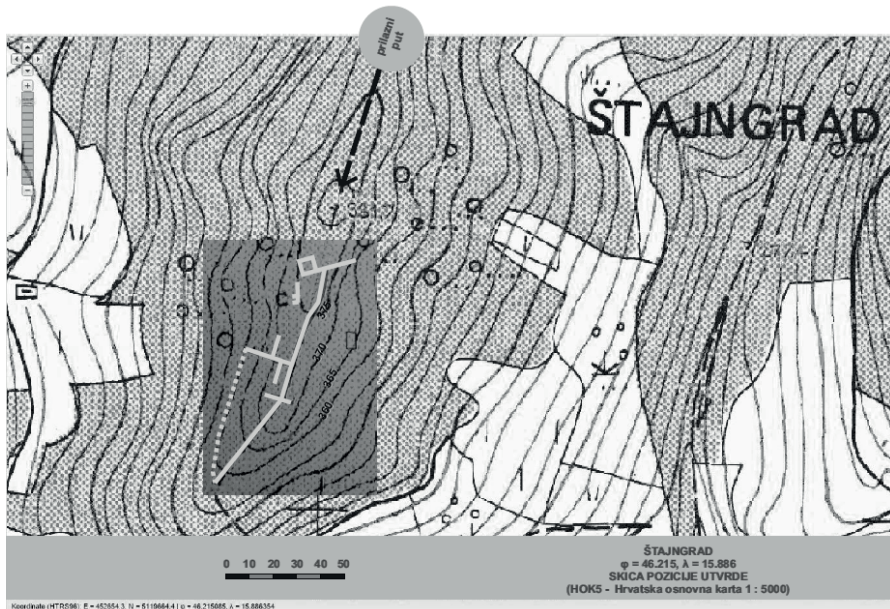

Slika 3. Štajngrad, pogled na sjeveroistočni ugao palasa (N. Milčić, 2015)

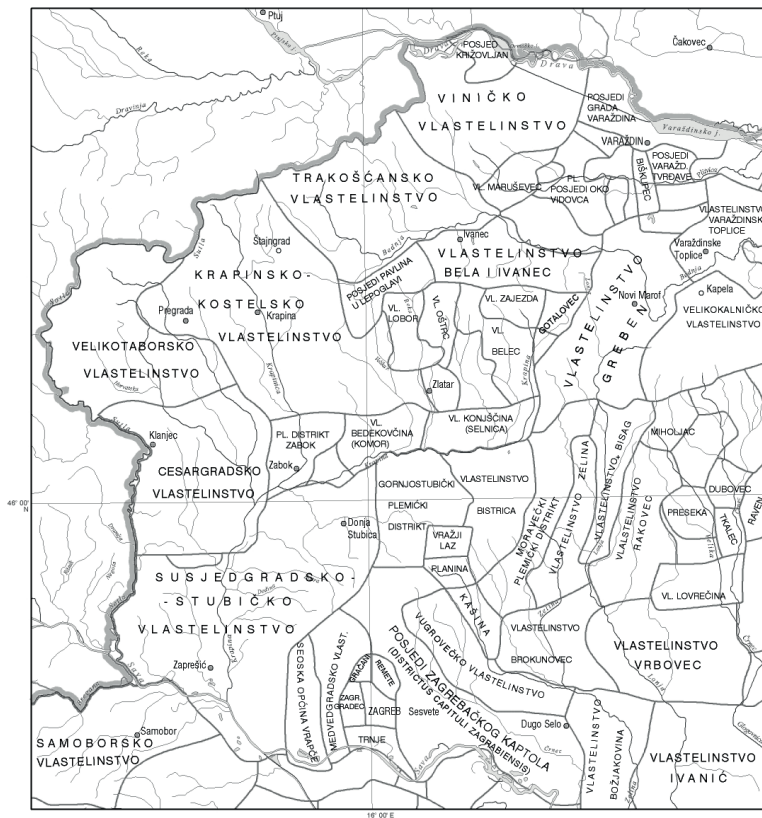

Slika 4. Štajngrad, pogled na istočni bedem (N. Milčić, 2015)

Slika 5. Štajngrad, tlocrt (K. Regan, N. Milčić)

Slika 6. Kapela i Štajngrad na karti vlastelinstva i plemićkih posjeda Hrvatskog zagorja (podloga J. Adamčeka)

SUMMARY

The Two Forgotten Forts of Zagorje

The main topic of this paper is the history and ruins of two forts from the medieval period; Kapel near the small town of Varaždinske Toplice, and Štajngrad near Krapina. Regarding their location and layout, both of the forts fall into the category of medieval noble burg.

Chronologically the older of the forts is the Štajngrad fort which was probably built by ban Roland in the middle of the 13th century as Novi Dvor (the New Palace), to be used as the headquarters of the New Palace estate located in the northeastern part of the Hrvatsko Zagorje region, and not far from the town of Krapina. The masters of Štajngrad from then on were supposedly the Gisings, the Jesenjski royal family, the Slavonian Ban Mikac Mihaljević and his successors. The Counts of Celje are presumed to be the last masters of Štajngrad, since they ruled the Hrvatsko Zagorje region from 1397/99 until 1456.

The younger of the two forts is the Kapela fort, built in the second half of the 14th century at the latest. The fort was built on the uttermost northwestern corner of the Velikokalničko seigniory because of the need for not only a better control over an important trafficking route along the Bednja valley which was right next to the fort walls, but also a better control over the bondmen of this part of the seigniory. Because of Kalnik's rugged terrain, the bondmen on this side of the hill were not under as much influence from their masters and their castellans who were situated on the other, southwestern side of the mountain. The lack of renaissance defensive elements on the walls of the fort indicates that Kapela was deserted either in the second half of the 15th, or the first half of the 16th century.

Keywords: aristocratic mountain towns, fort, Hrvatsko zagorje, Kapela, Štajngrad